

Rzówj poznawczy: natura, konteksty i uwarunkowania – wprowadzenie

Przedstawiony w niniejszym zeszycie *Psychologii Rozwojowej* zbiór artykułów prezentuje rżne zagadnienia związane z rozwojem poznawczym oraz jego kontekstem językowym i edukacyjnym. Rozważania autorów łączą się szczególnie z naturą i uwarunkowaniami rozwoju reprezentacji poznawczej. Ważne miejsca zajmują tu prace dotyczące rozwoju wiedzy społecznej dziecka, prowadzone w ramach nurtu badań nad dziecięcymi teoriami umysłu. Czytelnicy będą mieli również okazję zapoznać się z badaniami pozwalającymi uzupełnić wiedzę o dziecięcej orientacji w czasie czy też znaczeniu stylu poznawczego dla osiągnięć edukacyjnych młodzieży. Warto zaznaczyć, że artykuły mają nie tylko wartość poznawczą, lecz ukazują wiele praktycznych konsekwencji tej wiedzy dla edukacji i wspierania rozwoju dzieci i młodzieży.

Artykuły pogrupowano zgodnie z kryterium formalnym, prezentując kolejno prace teoretyczne i przeglądowe, sprawozdania z własnych badań empirycznych oraz na koniec doniesienia ukazujące ważne dla działalności naukowej wydarzenia, takie jak sprawozdania z konferencji oraz recenzje nowych i ważnych publikacji. Zgodnie z tym schematem czytelnicy w części I – *Artykuły teoretyczne* – znajdą dwa opracowania, w części II, *Raporty z badań*, mogą zapoznać się z pracami prezentującymi sześć studiów empirycznych, a w części III – *Sprawozdania i Recenzje* – przeczytać materiały o dwu konferencjach naukowych oraz recenzję.

Proponuję bliższe przyjrzenie się tematyce prezentowanych w zbiorze artykułów.

Pierwszy z autorów, **Adam Putko**, w artykule *Problem natury i źródeł utajonej kompetencji mentalnej* zastanawia się nad zagadnieniem początków formowania się wiedzy dziecka o świecie umysłu. Autor, posługując się terminem kompetencji mentalnej, rozumianej jako zdolność do rozumienia zachowań w kategoriach stanów umysłowych, rozważa głównie problem natury i pochodzenia tzw. utajonej kompetencji mentalnej. Wyjaśniając to pojęcie, wskazuje on, że kompetencja utajona odnosi się do tej fazy rozwoju, w której dzieci udzielają błędnych werbalnych odpowiedzi w testach fałszywych przekonań, a jednocześnie ich niewerbalne reakcje (ruchy oczu lub rąk) ujawniają prawidłowe rozumienie zachowania. Autor dokonuje analizy badań ukazujących znaczenie zachowań niewerbalnych dziecka, w tym przypadku tzw. wzrokowych reakcji antycypacyjnych, dla odkrycia pierwszych przejawów kompetencji mentalnej. Autor rozważa w tym kontekście konkurencyjne wobec teorii kompetencji utajonej wyjaśnienia zachowania dziecka (hipotezy wiedzy jawnej o niskim stopniu pewności, błędnej interpretacji pytania testowego oraz „uszeregowania w czasie”). Autor dowodzi, że wyniki badań stanowią silne wsparcie hipotezy wiedzy utajonej, choć równocześnie część danych może wskazywać na słuszność hipotezy „rozłożenia w czasie”.

Drugie opracowanie pt. *Sytuacja komunikacji interpersonalnej a rozwój człowieka*, którego autorem jest **Stefan Frydrychowicz**, dostarcza szczegółowej analizy pojęcia sytuacji komunikacyjnej. Przyczynkiem do podjęcia rozważań jest, jak wskazuje autor, założenie, iż sytuacja, w której odbywa się komunikacja interpersonalna, ma znaczenie nie tylko dla jej przebiegu, lecz także dla rozwoju jej uczestników. Zgodnie z tą tezą autor analizuje różne psychologiczne ujęcia pojęcia sytuacji i sytuacji komunikacyjnej, by sformułować własną definicję. Prezentując własne ujęcie sytuacji komunikacyjnej, przedstawia jej osobowe i pozasobowe formy zmienności. Ujęcie tej problematyki także z perspektywy zmian rozwojowych pozwala, według autora, na wskazanie tych sytuacji, które mają szansę pozytywnie wpłynąć na rozwój jej uczestników.

W części drugiej, wśród raportów z badań własnych aż cztery kolejne artykuły dotyczą wiedzy o stanach mentalnych, która pozwala dzieciom wyjaśniać i przewidywać zachowania innych osób.

Pierwszy artykuł w tej grupie, pt. *Rozwój zdolności mentalizacji. Z badań nad związkiem teorii umysłu, sprawności językowych i funkcji zarządzającej*, prezentuje badania przeprowadzone przez **Marię Kielar-Turską, Martę Bialecką-Pikul i Annę Skórską**. Studium to wpisuje się w podejmowany od lat w psychologii nurt rozważań nad relacją myślenia i mowy. Autorki czynią to, rozważając niezwykle aktualny problem związków, jakie istnieją pomiędzy trzema wyróżnionymi przez nie czynnikami kontroli poznawczej: rozumieniem stanów mentalnych, funkcją zarządzającą i sprawnościami językowymi. Jak podkreślają autorki, analiza najnowszych badań nad rozwojem dziecięcych teorii umysłu wskazuje, że wymienione czynniki kontroli poznawczej rozwijają się dynamicznie w okresie średniego dzieciństwa, umożliwiając refleksję oraz świadomą kontrolę nad swoim działaniem i myśleniem. W badaniach udało się nie tylko wykazać istnienie umiarkowanych i silnych związków pomiędzy trzema badanymi czynnikami, ale – co istotne – przeanalizować szczegółowe relacje istniejące pomiędzy poszczególnymi aspektami zdolności do rozumienia fałszywych przekonań, funkcją zarządzającą (wyrażającą się np. w zdolności do planowania czy organizacji) i różnymi sprawnościami językowymi. Problem relacji mowy i myślenia podjęły także **Anna Radomska i Danuta Horodziejczyk**. W artykule pt. *Rozwój dziecięcych teorii umysłu a płeć i kompetencja komunikacyjna* potwierdziły istnienie wykazywanego już w badaniach związku pomiędzy rozumieniem stanów mentalnych i kompetencją komunikacyjną. Autorki jednak w większym stopniu zwróciły uwagę na związane z płcią różnice w zakresie zdolności językowych i rozumieniu stanów mentalnych niż na samą relację. Opisywana w literaturze nieznaczna przewaga dziewczynek w obu obszarach skłoniła autorki do podjęcia własnych badań. Szczegółowe analizy uzyskanych wyników pozwoliły na wykazanie odmiennego charakteru związku rozumienia stanów mentalnych i kompetencji komunikacyjnej w grupie czteroletnich dziewcząt i chłopców. Z jednej strony nie wykazano generalnych różnic w zakresie rozumienia fałszywych przekonań i kompetencji w zależności od płci w badanej grupie wiekowej. Z drugiej strony jednak uzyskane wyniki pokazują więcej silniejszych związków pomiędzy poszczególnymi aspektami kompetencji komunikacyjnej i rozumieniem fałszywych przekonań w grupie chłopców niż dziewcząt. Dane te nie pozwalają na formułowanie generalnych wniosków, mimo to zachęcają do podejmowania dalszych studiów. Także artykuł *Rozumienie świata przeżyć i działań bohaterów animacji w okresie średniego dzieciństwa* autorstwa **Anny Kołodziejczyk** wpisuje się w nurt badań nad rozumieniem stanów mentalnych. Problem rozpatrywany przez autorkę dotyczył rozumienia przez dzieci sytuacji społecznych w przekazie audiowizualnym, w tym szczególnie interpretowania zachowań obserwowanych postaci poprzez odniesienie się do ich stanów mentalnych. Analizy pokazały, że właściwe interpretowanie poszczególnych elementów oglądanej na ekranie sytuacji społecznej wiąże się z coraz większym skupieniem uwagi dzieci na treściach nie prezentowanych wprost, a dotyczących emocji, myśli i motywów zachowań bohaterów zdarzeń. Rozważane przez autorkę implikacje uzyskanych danych dotyczą zarówno wniosków odnoszących się do stanu wiedzy o naturze procesu przetwarzania informacji audiowizualnych przez dzieci, jak również zasadności wykorzystania rozmowy o oglądanej narracji audiowizualnej w badaniu wiedzy społecznej dzieci.

Artykuł **Grażyny Rudkowskiej** pt. *Wiedza o przyczynach i przejawach emocji dzieci kończących edukację przedszkolną* również dotyczy problemu wiedzy dziecka o stanach umysłowych. Autorka w swym studium wychodzi od pojęcia wiedzy emocjonalnej, rozumianej jako zasób informacji dotyczących emocji i ich doświadczania przez siebie i innych, który może być wykorzystany w procesie rozumienia i interpretacji wydarzeń rozgrywających się w otoczeniu jednostki. Wskazując na regulacyjne znaczenie tej wiedzy, autorka śledzi, jakie szczegółowe informacje na temat przyczyn i przejawów emocji dzieci sześciolatnie dostrzegają u siebie i swoich rodziców. Analizując rozmowy z dziećmi, autorka wskazuje na szczegółowe różnice indywidualne, które dotyczą badanych dziewcząt i chłopców. Dowiadujemy się na przykład, że dziewczynki uważają, że dokuczanie częściej skłania je do przeżywania strachu, podczas gdy chłopcy w analogicznej sytuacji deklarują raczej uczucie złości.

Autorka kolejnego artykułu, **Ewa Czerniawska** (*Aktywność strategiczna i wybrane wymiary stylu poznawczego uczniów gimnazjum i liceum a ich osiągnięcia szkolne*), zwraca uwagę czytelników na konieczność uwzględnienia w działaniach edukacyjnych różnic indywidualnych uczniów w zakresie stylu poznawczego i aktywności strategicznej. Przeprowadzone przez autorkę dwa badania pokazują między innymi pozytywny wpływ głębokiego przetwarzania informacji oraz negatywny chwiejnej kontroli strategicznej na uzyskane wyniki kształcenia. Autorka sugeruje, że niezależność od pola to cecha sprzyjająca głębokiemu przetwarzaniu, które z kolei przekłada się na wyższe rezultaty szkolne. Ponadto autorka ukazała, jak czynniki zewnętrzne, do jakich należy reforma kształcenia, wpływają na wybierane przez uczniów strategie przetwarzania.

Artykuł **Beaty Winnickiej** (*Doświadczenie czasu i zmiany rozwojowe w zakresie związku kształtu drogi i szacowanego czasu potrzebnego na jej przebycie – zmiany rozwojowe*) zwraca uwagę na problem dziecięcej orientacji w czasie. Zagadnienie to autorka podejmuje z perspektywy doniesień psychologii temporalności, tych danych, które przyniósł rozwój paradygmatu poznawczego. W badaniach zajęła się szczegółowym problemem oceny czasu potrzebnego na przebycie danej drogi w zależności od jej kształtu. Badania pokazały, że dzieci pomiędzy 3. a 15. rokiem życia, oceniając czas przebycia danego odcinka, coraz lepiej dostrzegają, że zmiana kształtu nie musi oznaczać długości, choć komplikacja kształtu może wiązać się z większymi trudnościami i stąd dłuższym czasem niezbędnym na jej przebycie. Autorka zauważa, że współczesna technika wraz z możliwością poruszania się w rzeczywistości wirtualnej i naturalność takich działań dla dzieci otwiera nowe perspektywy przed eksperymentalnym badaniem tego problemu.

W trzeciej części zbioru czytelnicy znajdą trzy prace. **Agnieszka Lasota** prezentuje *Sprawozdanie z X International Congress for the Study of Child Language*, który odbył się w lipcu 2005 roku w Berlinie, a **Marian Olejnik** opisuje swe doświadczenia po udziale w *The Second Biennial Conference on Cognitive Science*, w Petersburgu w dniach 9–13 czerwca 2006 roku. Zbiór zamyka recenzja autorstwa **Irminy Szafrąskiej**, dotycząca ważnej dla psychologów zainteresowanych rozwojem pozycji *The Cambridge Encyclopedia of Child Development*, która ukazała się w 2005 roku pod redakcją Briana Hopkinsa.

Redakcja niniejszego zbioru była dla mnie niezwykle inspirującym doświadczeniem. Pozostaje mi mieć nadzieję, że wszyscy Czytelnicy znajdą w nim interesujące informacje, a lektura dostarczy pomysłów zarówno do podejmowania własnych badań, jak i działalności praktycznej.

Anna Kołodziejczyk